

مقدمه

تغییرات جسمانی، روان‌شناختی و اجتماعی‌ای که نوجوانان تجربه می‌کنند، چنان زیاد است که روان‌شناسان معمولاً نوجوانی را دوره‌ای بحرانی برای رشد خود و هویت‌یابی می‌دانند (Erikson, 1968). اریکسون معتقد است که نوجوانی، دوره‌ی تعارض روانی - اجتماعی است و تکلیف فرد در این دوره، حل بحران «هویت در برابر سردرگمی نقش» است. اشتغال فکری فرد، با سؤال «من کیستم؟» در این دوران پدید می‌آید در این دیدگاه، رشد بهنجار نوجوانی، از دستیابی به هویت منسجم و پاسخ به این پرسش حاصل می‌شود.

خودتوصیفی‌های سازمان‌یافته نوجوانان و افزایش عزت نفس آنها، شالوده‌شناختی را برای پرورش هویت فراهم می‌کند. پژوهشگران با استفاده از روش مصاحبه بالینی، نوجوانان را به چهار طبقه تقسیم می‌کنند که پیشرفت آنها را در تشکیل هویت پخته نشان می‌دهد (Marcia, 1980): ۱. کسب هویت: این افراد قبلاً گزینه‌ها را بررسی کرده‌اند و به یک رشته ارزش‌ها و اهدافی که خودشان آنها را برگزیده‌اند، پایبندند؛ ۲. وقفه: این افراد سرگرم فرایند کاوش‌اند و هنوز تعهدات قطعی برای خود ایجاد نکرده‌اند؛ ۳. ضبط هویت: این افراد بدون اینکه گزینه‌های دیگر را بررسی کرده باشند، خود را به ارزش‌ها و اهدافی متعهد ساخته‌اند؛ ۴. پراکندگی هویت: این افراد فاقد جهت‌اند و به ارزش‌ها و اهداف خاصی پایبند نیستند. به این صورت، هویت شکل می‌گیرد (برک، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۶۵). افزون بر این نظریه، نظریه دیگری به نام نظریه هویت اجتماعی (Turner, 1985, p. 77 121) مطرح شده است که بر اساس آن، هویت دارای دو بعد فردی و اجتماعی است (بارون و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۲۵۲). تاجفل و ترنر (Tajfel, & Turner, 1986, p. 11) هویت فردی را نشان‌دهنده تفاوت‌های فردی، و هویت اجتماعی را نشان‌دهنده شباهت‌های فردی (شامل خودپنداره و عزت نفس) می‌دانند. در این دیدگاه، هویت اجتماعی شامل دانش افراد از تعلق به گروه اجتماعی خاص است. نمودهای این هویت را می‌توان در تعلقات قومی، مذهبی و نژادی مشاهده کرد. بر همین اساس، پیوستار هویت شخصی - اجتماعی مطرح می‌گردد. یک شخص می‌تواند از خود ادراک متفاوتی داشته باشد و این پیوستار نشان می‌دهد که یک شخص در زمان معین در کجا قرار دارد. در انتهای هویت شخصی، اندیشیدن درباره خود به‌عنوان یک فرد وجود دارد؛ و در انتهای دیگر در هویت اجتماعی، اندیشیدن درباره خود به‌عنوان عضوی از یک گروه وجود دارد (بارون و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۲۵۲). (مراجعه به شکل ۱).

بررسی رابطه ابعاد چهارگانه هویت

و جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی

هاجر مساح* / حمید کاظمی** / مریم قربانی***

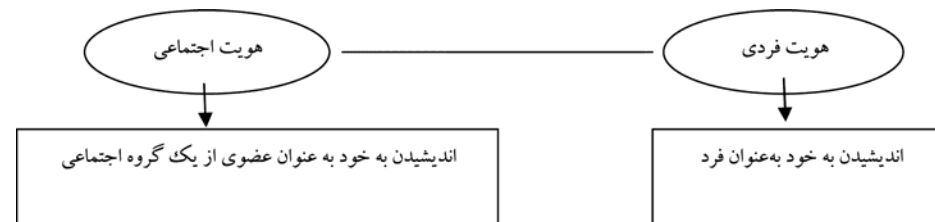
چکیده

در این پژوهش، رابطه بین ابعاد چهارگانه هویت (هویت شخصی، هویت ارتباطی، هویت اجتماعی و هویت جمعی) با جهت‌گیری مذهبی (درونی و بیرونی) بررسی شده است. روش تحقیق، توصیفی و از نوع همبستگی بوده است. تعداد ۱۵۰ نفر از نوجوانان پسر و دختر با دامنه سنی ۱۶-۱۸ سال در مقطع تحصیلی دبیرستان به روش تصادفی ساده انتخاب و توسط نسخه چهارم پرسش‌نامه جنبه‌های هویت (AIQ- IV) و پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی (آلپورت و راس، ۱۹۵۰) ارزیابی شدند. از همبستگی و تحلیل رگرسیون، به منظور بررسی ارتباطات متغیرها و تأثیر ابعاد هویت بر جهت‌گیری مذهبی بیرونی و درونی استفاده شد.

نتایج تحلیل رگرسیون بر روی هر دو جنس نشان می‌دهد که ابعاد هویت فردی، هویت جمعی و هویت اجتماعی، پیش‌بینی‌کننده جهت‌گیری مذهبی درونی است ($R = 0/568$, $P < 0/01$) و از میان ابعاد هویت، تنها هویت فردی، پیش‌بینی‌کننده جهت‌گیری مذهبی بیرونی است ($R = 0/273$, $P < 0/05$). کلیدواژه‌ها: ابعاد هویت، جهت‌گیری مذهبی درونی، جهت‌گیری مذهبی بیرونی.

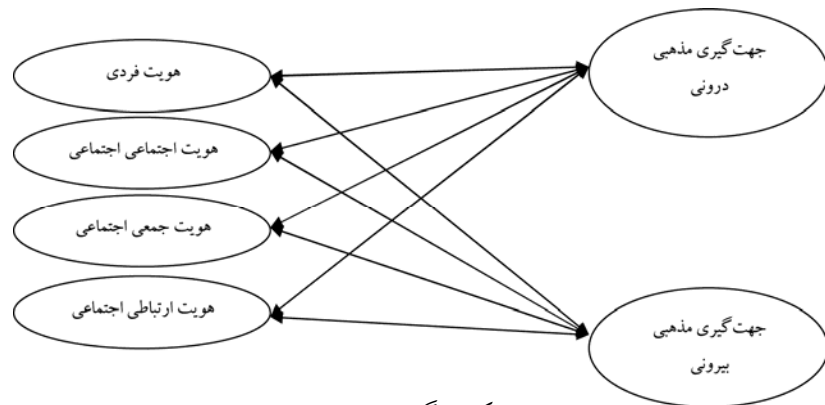
جهت‌گیری ارتباطی را کوشش کردن و ارزش‌گذاری برای پذیرا بودن و صداقت در ارتباطات نزدیک دانسته‌اند (Reis & Patrick, 1996). اسلاس و آزفورث (Sluss & Ashforth, 2007, p. 31)، هویت ارتباطی را ماهیت ارتباط - نقش می‌دانند (برای مثال، ارتباطات زیردست - سرپرست، و ارتباطات همکار - همکار). آنها معتقدند هویت ارتباطی نشان می‌دهد که یک نقش چگونه خود را در ارتباطات با افراد دیگر به نمایش می‌گذارد. این هویت، به حوزه‌ای که یک فرد در ارتباط وابسته به نقش قرار می‌گیرد، تعریف می‌شود.

در گفتار امام خمینی^ع نیز می‌توان سطوح مختلفی از هویت را مشاهده کرد و صرف‌نظر از هویت فردی، اشاراتی به هویت‌های گروهی، قومی، ملی و فراملی در آثار ایشان دیده می‌شود. در کلام ایشان، از واژه خود یا انسان استفاده شده است (امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹، ج ۱۱، ص ۲۹۱). این واژه با توجه به تعریف هویت فردی (بارون و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۲۵۲)، ناظر به هویت فردی است. ایشان در بیانات خویش، صریحاً اقوام مختلف ایران، همچون کرد، لر، ترک و بلوچ را نام می‌برد (امام خمینی، ۱۳۷۹، ص ۲۹۰). بنابراین، هویت از جمله مباحث مهمی است که در روان‌شناسی مطرح است؛ به ویژه اهمیت آن در دوران نوجوانی بسیار بیشتر است (برک، ۱۳۸۶، ص ۶۱). از سویی، یکی از متغیرهای مرتبط با هویت، جهت‌گیری مذهبی است (رضایی فرح آبادی و حقیر، ۱۳۸۹). نگرش‌های مذهبی، بر جهت‌گیری مذهبی تأثیرگذار است. امروزه در پژوهش‌ها به اهمیت نگرش‌های مذهبی، به‌ویژه در حوزه سلامت روان، بسیار توجه شده است (برای مثال، آبورایا و آبورایا، Abu-Rayya, & HAbu-Rayya, 2009, 33, p. 325, 329)؛ بهرامی‌مشعوف (۱۳۷۳)، بیرشک و همکاران (۱۳۸۰)، گله‌دار و ساکی (۱۳۸۰)، تیرائی و همکاران (۱۳۸۷)؛ رضایی فرح آبادی و حقیر (۱۳۸۹)) از جمله، لوریک و فلر به بیان اهمیت جهت‌گیری مذهبی درونی پرداخته و نشان داده‌اند که جهت‌گیری مذهبی درونی و پاداش‌های مذهبی ادراک‌شده، به یک سازه یک‌بعدی گرایش دارند (Lavric & Flere, 2011, p. 217, 222). یکی از پاداش‌های مذهبی ادراک‌شده در این پژوهش، انتظار زندگی جاودانه در بهشت یا ادراک کمک‌های خدایی در زندگی روزمره بوده است. این پژوهش با روش آماری نشان داده است که بین جهت‌گیری مذهبی و پاداش‌های مذهبی ادراک‌شده، ارتباطی نزدیک وجود دارد. بنابراین، به علت هم‌پوشی‌هایی که بین این دو سازه وجود دارد، محققان در این پژوهش، این دو سازه را مستقل از هم ندانسته و پیشنهاد داده‌اند که سازه‌ای یک‌بعدی تلقی شود. یکی از موضوعات مذهبی که به‌عنوان شاخص تمایل به آموزه‌های دینی در پیشینه پژوهش‌ها مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته، شاخص جهت‌گیری مذهبی است. در

شکل ۱: پیوستار هویت فردی - اجتماعی

چیک و دیگران، (Cheek, Et al, 1994) با اقتباس از نظریه‌های موجود، مقیاسی را برای ارزیابی ابعاد هویت فردی، اجتماعی و جمعی تهیه کردند. در این مقیاس، هویت فردی گویای نقش هنجارها، ارزش‌ها و باورهای فردی در شکل‌گیری هویت وی است. هویت اجتماعی، معادل خود وابسته‌ای است که مارکوس و کیتایاما (Markus & Kitayama, 1991, p.224- 253) عنوان کرده‌اند و ارتباطات فرد را در هویت‌یابی وی تبیین می‌کند. هویت جمعی نیز معادل هویت اجتماعی تاجفل و ترنر است و تشابهات فردی با اعضای گروه را می‌رساند و فرد خود را بر مبنای تعلقات گروهی، از جمله وابستگی‌های نژادی، مذهبی و ملی توصیف می‌کند. هویت جمعی، بخش شاخصی از هویت اجتماعی است که از نظر چیک، به مذهب اختصاص دارد. هویت جمعی اشاره می‌کند به اینکه آنها (اعضای یک گروه) - آنجا که می‌گویند ما به هم وابسته‌ایم - چه کسانی‌اند؟ مردم هویت جمعی‌شان را با نمادهایی فرهنگی ابراز می‌کنند. این نمادها و نشانه‌ها، نگرش‌ها، اعتقادات، احساسات، رفتارها، زبان و یا گویش‌های اعضا را منعکس می‌کنند. این هویت، به نیروهای شکل‌دهنده بیرونی، از جمله تاریخچه و ساختار گروه، وابسته‌اند. در حقیقت، هویت جمعی و اجتماعی، در ابتدا به‌عنوان هویت اجتماعی نامیده شد؛ اما تحلیل‌های روان‌سنجی نشان دادند که برخی از مقوله‌ها در هویت اجتماعی، نشانگر مقوله سومی است که نماینده عضویت گروه خاص است. این مقوله را هویت جمعی یا اشتراکی نامیدند (Cheek, et al, 1985). بنابراین می‌توان گفت: هویت جمعی، به احساس حاصل از تعلق گروهی اطلاق می‌شود (مثلاً عضوی از یک فامیل بودن)؛ درحالی‌که در هویت اجتماعی، گروه مطرح نیست، بلکه دیگران که فرد در ارتباط با آنها قرار دارد، مبنایی برای تعریف خود هستند. بر همین اساس، در هویت جمعی، فرد خود را بر اساس وابستگی‌های گروهی معرفی می‌کند و احساس تعلق گروهی بر هویت مؤثر است؛ درحالی‌که در هویت اجتماعی، ارتباطات با دیگران، تعریف فرد از خود را می‌آفریند (DeVos, 1995).

شکل ۲: الگوی مفهومی پژوهش

بر اساس آنچه در الگوی مفهومی (شکل ۲) ارائه شده است، در این پژوهش، اهداف زیر بررسی می‌شوند:

تعیین رابطه بین ابعاد چهارگانه هویت (فردی، اجتماعی، جمعی و ارتباطی) و جهت‌گیری مذهبی درونی؛

تعیین رابطه بین ابعاد چهارگانه هویت (فردی، اجتماعی، جمعی و ارتباطی) و جهت‌گیری مذهبی بیرونی.

از این رو، فرضیه‌های مورد بررسی عبارت‌اند از:

بین ابعاد چهارگانه هویت (فردی، اجتماعی، جمعی و ارتباطی) و جهت‌گیری مذهبی درونی، رابطه معناداری وجود دارد؛

بین ابعاد چهارگانه هویت (فردی، اجتماعی، جمعی و ارتباطی) و جهت‌گیری مذهبی بیرونی، رابطه معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

جامعه آماری و حجم نمونه: به منظور بررسی ارتباط بین ابعاد هویت و جهت‌گیری مذهبی بیرونی و درونی، از بین دانش‌آموزان دبیرستانی هر سه مقطع شهر اصفهان، تعداد ۱۵۰ نفر با دامنه سنی شانزده تا هجده سال، به روش تصادفی ساده (SRS) انتخاب شدند. توان آماری و کفایت حجم نمونه، گویای مناسب بودن اندازه نمونه بود و بنابراین، کفایت حجم نمونه، احراز شد (0.8 Power Observation). شرکت‌کنندگان در پژوهش، به تکمیل پرسش‌نامه جنبه‌های هویت (چهارمین فرم تجدیدنظرشده

حوزه روان‌شناسی، آلپورت در سال ۱۹۵۰، نخستین بار جهت‌گیری مذهبی را به دو صورت درونی و بیرونی مطرح کرد. جهت‌گیری مذهبی درونی در کسانی دیده می‌شود که به امور مذهبی اساساً به دلیل کسب لذت و رضایت درونی و بر مبنای ارتباطی کاملاً شناختی و خصوصی با خداوند گرایش دارند. همچنین، جهت‌گیری مذهبی بیرونی، در افرادی دیده می‌شود که بیشتر به دستاوردهای اجتماعی و شخصی گرایش دارند (Tiliopoulos et al, 1967, p. 1609).

از سوی دیگر، آلپورت، جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی را نظریه نیت درونی نیز نامیده است. در این نظریه، جهت‌گیری درونی با نیت مذهبی رابطه دارد و به شکل انگیزه غالب و راهنمایی برای سبک زندگی فرد عمل می‌کند. اما افراد دارای جهت‌گیری بیرونی، مذهب را وسیله‌ای برای اهداف شخصی خود می‌دانند (Ting Toomey, et al, 2000, p. 47, 79). هویت مذهبی، جزئی از هویت اجتماعی است. به عبارت دیگر، هویت دینی پس از تحکیم ارتباط آدمی با خداوند متعال، در وجود انسان و جامعه پدید می‌آید. بنابراین، هویت دینی انسان از درون انسان و آفرینش او سرچشمه می‌گیرد و چیزی بجز حس مذهبی یا حس خداجویی نیست. از این رو، پس از تثبیت هویت دینی، رفتارهای فردی و اجتماعی (هویت اجتماعی) بر اساس آرمان‌ها و اهداف دین شکل می‌گیرد (نگارش، ۱۳۸۰، ص ۲۳).

پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه هویت نشان داده‌اند که به‌طور تجربی و نظری، عنصر تشکیل‌دهنده هویت اجتماعی، متمایز از هویت فردی است و یکی از عناصر مهم در هر دو، احترام به خود است. بر طبق نظر جامعه‌شناسانی چون ترنر، هویت دینی، هویت اجتماعی را در سه حیطه تبیین می‌کند: ۱. مؤلفه معرفتی: شناخت خود؛ ۲. مؤلفه ارزشی: ارزشی که فرد برای عضویت گروهی قائل است؛ ۳. مؤلفه عاطفی: میزان احساسات فرد نسبت به گروهی که عضو آن است و افراد دیگری که با آن گروه در ارتباط‌اند (Turner, 1985, p. 77-121). بنابراین، از نظر جامعه‌شناسان، یک فرد باید در مولفه‌های معرفتی، ارزشی و عاطفی، ملاک‌های دینی را برای رسیدن به هویت اجتماعی لحاظ کند.

با توجه به شدت یافتن فرایندهای توسعه و نوسازی در جوامع کنونی، مذهب همچنان در تمام ابعاد، به مثابه منبعی مهم برای هویت و معنابخشی در جهان متجدد و آشفته کنونی به کار می‌رود (اخترشهر، ۱۳۸۶). بنابراین، با توجه به اهمیت جهت‌گیری مذهبی و هویت در پژوهش‌ها، پژوهش حاضر به منظور بررسی رابطه بین ابعاد هویت و جهت‌گیری مذهبی انجام شده است و بر اساس آنچه گفته شد، الگوی زیر ارائه می‌شود:

گرایش‌های هویت، AIQ-IV) و پرسش‌نامه جهت‌گیری مذهبی اقدام کردند. از بین نمونه‌های انتخابی، در نهایت تعداد ۱۱۶ پرسش‌نامه (۵۷ دختر و ۵۹ پسر) بازگشت داده شد. به‌منظور رعایت اصول اخلاقی در پژوهش، به‌ویژه اصل احترام به شرکت‌کنندگان، عدالت و برابری در پژوهش (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۸)، شرایط یک‌سان و دستورالعمل واحد به شرکت‌کنندگان ارائه گردید. به‌منظور تحلیل داده‌ها، از نرم افزار SPSS-19 استفاده شد. در بخش آمار توصیفی، به‌منظور بررسی شاخص گرایش مرکزی، میانگین، و برای بررسی شاخص پراکندگی، انحراف معیار گزارش شد. در قسمت آمار استنباطی نیز، برای بررسی قابلیت پیش‌بینی و میزان کمی تأثیرگذاری متغیرهای پیش‌بین، از تحلیل رگرسیون گام‌به‌گام استفاده شد. در پایان، با توجه به میزان کمی گزارش شده در تحلیل رگرسیون، معادله رگرسیونی پژوهش ارائه گردید.

ابزار پژوهش

۱. پرسش‌نامه ابعاد هویت- نسخه چهارم (AIQ-IV): گرایش‌های هویتی به این معناست که افراد هنگام معرفی خودشان، چه مشخصه‌های مختلفی را به خود نسبت می‌دهند (Cheek, 1989, p. 275-285). تهیه پرسش‌نامه جنبه‌های هویت، با انتخاب موادی از فهرست ویژگی‌های هویت سمپسون انجام شده است (Sampson, 1978, 46, p. 552-568). سپس برخی از ماده‌ها بازنویسی و برخی دیگر حذف شدند و برای اصلاح پایایی و اعتبار محتوای پرسش‌نامه، ماده‌های جدیدی تهیه شد (Hogan, & Cheek, 1983, p. 339-357). تحلیل‌های روان‌سنجی نشان داد، برخی از مقوله‌هایی که در هویت اجتماعی قرار گرفته بود (برای نمونه، عضوی از فامیل بودن)، نشانگر عامل سومی بود که آن، هویت اشتراکی یا جمعی است و به این صورت، مقیاس سوم برای این قلمرو تهیه (Cheek, et al 1985) و در حال حاضر توسعه داده شده است (Cheek, et al, 1994). نه مقیاس اجتماعی و نه مقیاس جمعی یا اشتراکی در برگزیده روابط با دوستان صمیمی یا رابطه با همسر نبوده، بنابراین، مقیاس چهارمی با گرایش هویت ارتباطی (یک دوست خوب بودن برای کسانی که واقعاً به آنان ابراز علاقه می‌کنم)، به نسخه چهارم پرسش‌نامه جنبه‌های مختلف هویت (AIQ-IV) افزوده شد (Cheek, et al, 2002). بنا بر آنچه گفته شد، این پرسش‌نامه چهار نوع هویت را می‌سنجد: گرایش هویت فردی؛ گرایش هویت ارتباطی؛ گرایش هویت اجتماعی و گرایش هویت جمعی. این پرسش‌نامه ۴۵ ماده به شرح زیر دارد: ده ماده، گرایش هویت شخصی؛ ده ماده، گرایش هویت ارتباطی؛ هفت ماده، گرایش هویت اجتماعی؛ و هشت ماده گرایش

هویت جمعی. به مواد دیگر، امتیاز خاصی تعلق نمی‌گیرد. هریک از مقیاس‌های یادشده، از مجموع نمرات (۱-۵) به دست می‌آید که شامل این مواردند: برایم مهم نیست (۱)؛ کمی برایم مهم است (۲)؛ تا حدودی برایم مهم است (۳)؛ برایم خیلی مهم است (۴)؛ و فوق‌العاده برایم مهم است (۵). دل‌پرادو، کورچ، کاتچیک و میرامونتز (Del prado, et al., 2007, p. 1128)، پایایی ابزار یاد شده را (در چهار فرهنگ آمریکایی، استرالیایی، مکزیکی و فلیپینی) به این صورت گزارش داده‌اند: هویت فردی (۰/۸-۰/۸۳)، هویت ارتباطی (۰/۸۲-۰/۹۱)؛ هویت اجتماعی (۰/۸۲-۰/۸۲)؛ و هویت جمعی (۰/۶۷-۰/۸۳). پایایی (AIQ-IV) در این پژوهش به روش آلفای کرونباخ، به این شرح است: هویت فردی (۰/۸۱)؛ هویت ارتباطی (۰/۷۳)؛ هویت اجتماعی (۰/۷۵)؛ و هویت جمعی (۰/۷۷).

۲. مقیاس جهت‌گیری مذهبی آلپورت و راس: مقیاس آلپورت و راس، جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی را بررسی قرار می‌کند (Allport, & Ross, 1967, p. 432)، که شامل ۲۱ ماده است. از این میان، یازده ماده به ارزیابی جهت‌گیری بیرونی و ده ماده به ارزیابی جهت‌گیری درونی می‌پردازد. در این آزمون، پرسش‌های یک تا دوازده برای ارزیابی جهت‌گیری مذهبی بیرونی، و بقیه برای ارزیابی جهت‌گیری درونی به کار می‌روند. این مقیاس به روش لیکرت نمره‌گذاری می‌شود که دامنه آن از «کاملاً مخالفم» تا «کاملاً موافقم» است و به پاسخ‌ها نمره ۱ تا ۵ تعلق می‌گیرد. هم‌سانی درونی آن توسط مختاری و همکاران (مختاری و همکاران، ۱۳۸۰)، به روش ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۷۱ و توسط جان‌بزرگی، ۰/۷۴ محاسبه شده و پایایی بازآزمایی آن ۰/۷۴ است (جان‌بزرگی، ۱۳۸۶). پایایی مقیاس جهت‌گیری مذهبی در این پژوهش، از روش آلفای کرونباخ ۰/۷۱ به دست آمده است.

یافته‌های پژوهش

در جدول ۱، میانگین و انحراف استاندارد متغیرهای ابعاد هویت (هویت فردی، اجتماعی، جمعی و ارتباطی) و جهت‌گیری مذهبی (درونی و بیرونی) ارائه شده است.

جدول ۱: یافته‌های توصیفی متغیرهای ابعاد هویت و جهت‌گیری مذهبی

متغیر	شاخص‌های آماری	میانگین	انحراف استاندارد
ابعاد هویت			
هویت فردی		۴۰.۱	۶.۵
هویت اجتماعی		۲۷.۴	۴.۱
هویت جمعی		۲۸.۷	۴.۹
هویت ارتباطی		۳۶.۴	۵.۹
جهت‌گیری مذهبی			
جهت‌گیری درونی		۴۰.۲	۵.۶
جهت‌گیری بیرونی		۴۹.۱	۶.۲

همان‌گونه که در جدول ۱ نمایش داده شده است، از بین ابعاد هویت، بالاترین میزان میانگین متعلق به هویت فردی است. از بین انواع جهت‌گیری مذهبی نیز جهت‌گیری مذهبی بیرونی بالاترین میانگین را داراست. در شاخص پراکندگی انحراف استاندارد نیز بالاترین میزان پراکندگی، در هویت فردی و جهت‌گیری مذهبی بیرونی دیده می‌شود.

در جدول ۲، به منظور بررسی ارتباط بین متغیرهای پژوهش، با استفاده از روش همبستگی پیرسون، مقادیر همبستگی بین ابعاد هویت و مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی و سطح معناداری آنان ارائه شده است.

جدول ۲: بررسی ضرایب همبستگی و سطح معناداری ابعاد هویت و مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی

ابعاد مذهبی	هویت فردی	هویت اجتماعی	هویت جمعی	هویت ارتباطی	هویت کل
جهت‌گیری مذهبی درونی	۰.۴۶**	۰.۴۴**	۰.۴۵**	۰.۴۲**	۰.۶۱**
جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۰.۲۷*	۰.۱۸*	۰.۲۰*	۰.۲۳**	۰.۳۷**
جهت‌گیری مذهبی کل	۰.۴۵**	۰.۳۸**	۰.۴۰**	۰.۴۱**	۰.۶۲**

**P < ۰/۰۰۱ *P < ۰/۰۰۵

چنانکه در جدول ۲ نشان داده شد، بین جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی با تمام ابعاد هویت، همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. از بین ابعاد هویت و انواع جهت‌گیری مذهبی، هویت فردی و جهت‌گیری مذهبی درونی، بالاترین ضرایب همبستگی را دارند. در این جدول، ضرایب همبستگی جهت‌گیری مذهبی در کل و هویت کلی ۰/۶۲ است که میزان قابل توجهی را داراست (p = ۰/۰۰۱).

در ادامه، به منظور بررسی تأثیر ابعاد چهارگانه هویت بر جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی، از تحلیل رگرسیون گام‌به‌گام استفاده شد. نتایج این تحلیل در جدول ۳ و ۴ ارائه شده است.

جدول ۳: تحلیل رگرسیون مربوط به ابعاد هویت به‌عنوان متغیر پیش‌بین، و جهت‌گیری مذهبی درونی به‌عنوان متغیر ملاک

عنوان	متغیر پیش‌بین	ضریب غیر استاندارد (b)	عدد ثابت (a)	ضریب تأثیر (β)	t	سطح معناداری (sig)
گام اول	هویت فردی	۰.۳۹۸	۲۴.۱۷۸	۰.۴۶	۰.۵۵۳	۰.۰۰۱
	هویت فردی	۰.۲۸۷		۰.۳۳	۳.۸۵	۰.۰۰۱
	هویت جمعی	۰.۳۶۱		۰.۳۱	۳.۶۸	۰.۰۰۱
گام سوم	هویت فردی	۰.۲۳	۱۵.۲۸۷	۰.۲۷	۲.۹۹	۰.۰۰۳
	هویت جمعی	۰.۲۸		۰.۲۴	۲.۷۲	۰.۰۰۸
	هویت اجتماعی	۰.۲۷		۰.۱۹	۲.۱۹	۰.۰۳۶

جدول ۴: تحلیل رگرسیون مربوط به ابعاد هویت به‌عنوان متغیر پیش‌بین و جهت‌گیری مذهبی بیرونی به‌عنوان متغیر ملاک

عنوان	متغیر پیش‌بین	ضریب غیر استاندارد (b)	عدد ثابت (a)	ضریب تأثیر (β)	t	سطح معناداری (sig)
گام اول	هویت فردی	۰.۳۶	۳۸.۷	۰.۲۷۳	۳.۰۲۳	۰.۰۰۳

در جدول ۳، تحلیل رگرسیون نشان می‌دهد که متغیرهای شناسایی شده در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی

درونی، به‌ترتیب اولویت عبارت‌اند از: هویت فردی، هویت جمعی و هویت اجتماعی. این اولویت‌گذاری در قابلیت پیش‌بینی متغیر ملاک در تحلیل رگرسیون، بر اساس میزان ضریب تأثیر گزارش شده، مشخص گردیده است. در جدول ۴، تحلیل رگرسیون، تنها هویت فردی را به‌عنوان متغیر مؤثر در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی بیرونی مشخص کرده است و متغیرهای دیگر قابلیت پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی بیرونی را ندارند و از معادله رگرسیونی حذف شده‌اند.

به این ترتیب، با توجه به جدول ۳ و ۴ می‌توان معادله‌های زیر را برای جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی، بر اساس ضرایب استاندارد ارائه داد:

$$\text{جهت‌گیری مذهبی درونی} = ۰/۲۷ \text{ هویت فردی} + ۰/۲۴ \text{ هویت جمعی} + ۰/۱۹ \text{ هویت اجتماعی}$$

$$\text{جهت‌گیری مذهبی بیرونی} = ۰/۲۷ \text{ هویت فردی}$$

جدول ۵ و ۶ نیز ضریب همبستگی کلی را گزارش داده‌اند:

جدول ۵. ضریب همبستگی کلی در تحلیل رگرسیون مربوط به ابعاد هویت فردی، جمعی و اجتماعی به‌عنوان متغیر پیش‌بین، و جهت‌گیری مذهبی درونی به‌عنوان متغیر ملاک

عنوان	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین (R2)	سطح معناداری (sig)
جهت‌گیری مذهبی درونی	۰.۵۶۸	۰.۳۲۳	۰.۰۰۱

جدول ۶. ضریب همبستگی در تحلیل رگرسیون مربوط به بعد هویت فردی به‌عنوان متغیر پیش‌بین، و جهت‌گیری مذهبی بیرونی به‌عنوان متغیر ملاک

عنوان	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین (R2)	سطح معناداری (sig)
جهت‌گیری مذهبی بیرونی	۰.۲۷۳	۰.۰۷۵	۰.۰۰۳

در جدول ۵ نشان داده شده است که متغیرهای پیش‌بین شناسایی شده (شامل هویت فردی، هویت جمعی و هویت اجتماعی) در کل دارای ضریب همبستگی ۰/۵۶۸ با جهت‌گیری مذهبی درونی بوده‌اند و بنابراین، به این میزان، قابلیت تبیین واریانس جهت‌گیری مذهبی درونی را دارند. جدول ۶ نیز ضریب همبستگی متغیر پیش‌بین شناسایی شده (هویت فردی) با جهت‌گیری مذهبی بیرونی را ۰/۲۷۳ گزارش داده است. از این رو، هویت فردی به این میزان، قابلیت تبیین متغیر جهت‌گیری مذهبی بیرونی را داراست.

بحث و نتیجه‌گیری

از حدود صد سال پیش که ابتدایی‌ترین مطالعات در حوزه روان‌شناسی مذهب آغاز شد، روزه‌روز مطالعات در این حوزه غنی‌تر می‌گردد. به‌ویژه در دهه‌های اخیر، به این مقوله بسیار توجه شده است.

این پژوهش‌ها، در دو حوزه بررسی اثرات مذهب بر شئون فردی و اجتماعی، و مطالعه در حوزه روش‌شناسی مطالعه باورها و رفتارهای مذهبی جای می‌گیرند (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۰).

در این حوزه، از جمله مهم‌ترین مباحث مورد توجه، جهت‌گیری مذهبی افراد است که ارتباطات آن با متغیرهای دیگر، در کانون توجه قرار گرفته است. از سوی دیگر، به مسئله هویت نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن نیز پرداخته شده است. در این پژوهش، همچنین به بررسی ارتباط ابعاد چهارگانه هویت و جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی پرداخته شد. به این منظور، ابتدا به بررسی ضرایب همبستگی بین جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی و ابعاد هویت پرداخته شد. ضرایب همبستگی، حاکی از ارتباطات معنادار بین چهار بعد هویتی و جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی است. رضایی فرح‌آبادی و احقر (۱۳۸۹)، ارتباط معناداری بین جهت‌گیری مذهبی و سبک‌های هویتی به دست آوردند. نتایج این پژوهش نیز مهر تأیید دیگری بر حضور ارتباطات معنادار بین متغیرهای یاد شده می‌باشد. این نتایج، لزوم توجه به نقش جهت‌گیری مذهبی و هویت را تأیید می‌کند؛ به‌ویژه به اهمیت توجه به هویت در ارتباط با جهت‌گیری مذهبی اشاره می‌کند. هویت‌ها معانی کلیدی‌اند که ذهنیت افراد را شکل می‌دهند. یک شخص به دیگران می‌گوید که چه کسی هستند و مهم‌تر از همه، به خود می‌گوید که چه کسی است (گل محمدی، ۱۳۸۱، ص ۲۲۶). به‌ویژه مسئله هویت‌یابی در دوران نوجوانی اهمیتی دوچندان می‌یابد (برک، ۱۳۸۶، ص ۶۴). بر همین اساس، با توجه به اهمیت هویت‌یابی در نوجوانان و از سوی دیگر، ماهیت و کیفیت انواع جهت‌گیری‌های مذهبی، بررسی ارتباط این دو سازه موضوعی مهم می‌نماید. در حوزه جهت‌گیری مذهبی درونی، با توجه به اهمیت جهت‌گیری درونی (Lavric & Flere, 2011, p. 217, 229)، می‌توان ارتباط این متغیر را به لحاظ مفهومی، با انگیزش درونی بررسی کرد. در اسلام، انگیزش بر سه اصل ثواب، عقاب و محبت استوار است و اساس ایمان در این سه اصل خلاصه می‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۲، ص ۱۷۷). حضرت علی علیه السلام عشق را سه قسم می‌دانند. ایشان در روایتی، عبادت‌کنندگان را به سه گروه تقسیم می‌کنند: برخی به دلیل ترس از جهنم، برخی به شوق بهشت، و گروهی نیز به علت عشق به خداوند، عبادت می‌نمایند. آن حضرت، خود را از گروه سوم می‌داند (مازندرانی، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۲۵۷). بنابراین، انگیزه‌ها می‌توانند انگیزه‌های مادی، تلفیقی و معنوی و الهی باشند (رک: آقا پیروز و همکاران، ۱۳۸۳).

گروهی خدا را به خاطر رغبت به پاداش عبادت می‌کنند؛ این، عبادت تاجران است؛ گروهی از روی ترس خدا را عبادت می‌کنند که عبادتشان، عبادت بندگان است؛ و گروهی نیز برای شکر و سپاس از

خدا او را عبادت می‌کنند که عبادت آنها، عبادت آزادگان است (شریف الرضی الموسی، ۱۳۷۶، ح ۲۷۳). بر اساس این حدیث، نیروی محرکه رفتار و اطاعت‌پذیری، سه چیز است: تمایل به تشویق؛ ترس از تنبیه؛ و شکر و سپاس (عشق و محبت). بر همین اساس است که مفهوم انگیزش درونی از دیدگاه اسلام را ناظر به عشق و محبت، ارادت قلبی به حق تعالی، و شکر و سپاس می‌دانند. بر همین اساس است که افراد دارای جهت‌گیری درونی مذهبی، بدون توجه به پاداش‌ها، از روی شناخت و رضایت درونی به سوی خدا گرایش دارند (Tiliopoulos et al, 1967, p. 1609). این نوع علاقه، بسیار دارای اهمیت است. با توجه به این امر، این نکته بسیار مهم است که چه متغیرهایی قابلیت تبیین جهت‌گیری مذهبی را دارند. از این رو، از تحلیل رگرسیون گام‌به‌گام، برای بررسی تاثیر ابعاد هویت بر جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی استفاده شد. نتایج نشان دادند که ابعاد هویت فردی، جمعی و اجتماعی، پیش‌بینی‌کننده جهت‌گیری مذهبی درونی‌اند و از میان تمام ابعاد هویت، تنها هویت فردی، پیش‌بینی‌کننده جهت‌گیری مذهبی بیرونی است. هویت فردی را شناخت فرد از ماهیت وجودی خود می‌دانند. این شناخت، اساسی‌ترین و مهم‌ترین مرحله رشد به شمار می‌آید. به گونه‌ای که حضرت علی علیه السلام لازمه شناخت خدا را خودشناسی می‌دانند (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۲). این بعد بر جهت‌گیری مذهبی درونی و بیرونی بسیار مؤثر است. با توجه به جدول‌های ۳ و ۴، برای بعد هویت فردی در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی درونی، ضریب تأثیر ۰/۲۷ با سطح خطای کمتر از ۰/۰۱، و در جهت‌گیری مذهبی بیرونی، ضریب تأثیر ۰/۲۷ با سطح خطای کمتر از ۰/۰۵ به دست آمده است. این امر، اهمیت هویت فردی و آگاهی و شناخت فرد از خود را نشان می‌دهد؛ این نتایج، به‌ویژه در ارتباط با نوجوانان که در مرحله سردرگمی هویت‌اند (برک، ۱۳۸۶، ص ۶۱)، لزوم هدایت صحیح آنها را برای پیدا کردن تعریفی از خود بیان می‌کند. مارسیا در الگوی پایگاه هویت، بحران هویت را در دو مقوله مفهوم‌سازی کرده است: ۱. میزان کاوش فردی (که همان بحران است) در مراحل شخصی یا موقعیتی (برای مثال، کاوش در باورهای مذهبی)؛ ۲. میزان تعهد فرد به این مسائل (برای مثال، تعهد به مذهب خاص) (Marcia, 1966, p. 551). وی معتقد است که افراد با کاوش بالا، و تعهد بالا دارای هویت موفق‌اند. می‌توان چنین گفت که این افراد، آگاهی و شناخت بیشتری به آنچه بدان معتقدند، به دست آورده‌اند. در ادامه تحلیل رگرسیون، بعد هویت جمعی و سپس هویت اجتماعی، به منزله پیش‌بین‌های جهت‌گیری مذهبی درونی با ضرایب تأثیر ۰/۲۴ و ۰/۱۹ با سطح خطای کمتر از ۰/۰۵، شناسایی شده‌اند. در جدول‌های ۵ و ۶ نیز ضریب همبستگی کلی ارائه شده است که نشان می‌دهد در کل، ضریب همبستگی ابعاد هویت فردی، جمعی و

اجتماعی در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی درونی، ۰/۵۶۸ به دست آمده است. در جدول ۶ نیز نشان می‌دهد که ضریب همبستگی کلی بعد هویت فردی در پیش‌بینی جهت‌گیری مذهبی بیرونی، ۰/۲۷۳ محاسبه شده است.

درباره هویت جمعی، به اهمیت حضور تعلق با جمعی از افراد و داشتن احساسات مشترک اشاره می‌شود (Ogbu, 2004) و این حاکی از اهمیت حضور گروه‌های مرجعی برای نوجوانان است که مورد پذیرش آنان باشند. از سویی، هویت اجتماعی نیز در ارتباط با هویت جمعی است و حتی برخی، هویت جمعی را بخش شاخصی از هویت اجتماعی می‌دانند و از آن‌جاکه نقش خانواده و پس از آن مدرسه، در هویت‌یابی، بسیار اساسی به شمار می‌آید (برک، ۱۳۸۶، ص ۷۹)، این دو نهاد در امر تعلق به گروه‌های ویژه، نقش اساسی ایفا می‌کنند. اخترشهر، به اهمیت ترسیم هویت جدید در دانشجویان اشاره می‌کند و معتقد است که ترسیم هویت متناسب با نیازهای نو، دارای اهمیت است و از جمله این نیازها، تقویت مذهبی و دینی است که سازنده هویت اجتماعی افراد است (اخترشهر، ۱۳۸۶، ص ۱۲۱-۱۲۳). در نهایت می‌توان گفت: گذر با موفقیت از دوره بحران هویت‌یابی، و کسب هویت فردی، جمعی و اجتماعی مناسب، بر جهت‌گیری مذهبی درونی تأثیرگذار است و این امر بر اهمیت سرمایه‌گذاری در دوران هویت‌یابی نوجوانان تأکید می‌کند.

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر، می‌توان به محدودیت سنی اشاره کرد. این پژوهش با لحاظ اهمیت دوران نوجوانی در هویت‌یابی، نمونه‌های خود را از مقطع دبیرستان برگزیده است؛ اما با توجه به حضور گروه‌های سنی دیگر، به‌ویژه دوره جوانی، پیشنهاد می‌شود با انتخاب گروه‌های سنی از دیگر مقاطع، به بررسی اثر سن بر روی هویت پرداخته شود. این موضوع درباره جهت‌گیری مذهبی نیز مطرح است. با توجه به اهمیت دوران دانشجویی در تغییر نگرش‌ها (کریمی، ۱۳۸۷، ص ۳۹-۴۰)، پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران، هم اثر سن را لحاظ کنند و هم به متغیرهایی همچون نگرش‌های افراد بیشتر توجه نمایند.

منابع

- اخترشهر، علی، «ابعاد هویت اجتماعی - دینی دانشجوی» (۱۳۸۶)، *دانشگاه اسلامی*، ش ۱۱(۳)، ص ۹۶-۱۲۴.
- امام خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۹)، *صحیفه امام*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- آقا پیروز، علی و همکاران (۱۳۸۳)، *مدیریت در اسلام*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بارون، رابرت و همکاران (۱۳۸۸)، *روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه یوسف کریمی، تهران، روان.
- برک، لورا (۱۳۸۶)، *روان‌شناسی رشد*، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران، ارسباران.
- بهرامی‌مشعوف، عباس (۱۳۷۳)، *بررسی رابطه بین میزان عبادت و سلامت روان در دانشجویان پسر مرکز تربیت معلم همدان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم.
- بیرشک، بهروز و همکاران، «بررسی نقش مذهب در تجربه و رتبه‌بندی استرس‌های زندگی، افسردگی و اضطراب» (۱۳۸۰) در: *چکیده مقالات اولین همایش بین‌المللی نقش دین در بهداشت روان*، (۱۹).
- تبرانی، رامین و همکاران، «بررسی سهم جهت‌گیری مذهبی در مقایسه با عوامل جمعیت‌شناختی» (۱۳۸۷)، *روان‌شناسی و دین*، ش ۱(۳)، ص ۳۷-۶۲.
- جان‌بزرگی، مسعود (۱۳۷۸)، *بررسی اثر بخش درمان‌گری کوتاه مدت با و بدون جهت‌گیری مذهبی بر مهار اضطراب و تنیدگی*، پایان‌نامه دکتری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- «جهت‌گیری مذهبی و سلامت روان» (۱۳۸۶)، *پژوهش در پزشکی*، ش ۳۱(۴)، ص ۳۴۵-۳۵۰.
- جمعی از نویسندگان، «نگرشی بر مدیریت در اسلام» (۱۳۷۲) در مجموعه مقالات، تهران، مرکز آموزش دولتی.
- خدایاری‌فرد، محمد و همکاران، «گستره پژوهش‌های روان‌شناختی در حوزه دین» (۱۳۸۰)، *اندیشه و رفتار*، ش ۶(۴)، ص ۴۵-۵۳.
- رضایی فرح آبادی، سمانه و احقر، قدس، «بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی و سبک‌های هویت و مقایسه آنها در دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران» (۱۳۸۹)، *مطالعات ملی*، ش ۱۱(۳)، ص ۲۵-۴۹.
- شریف‌الرضی الموسوی، محمدبن‌الحسین (۱۳۷۶)، *نهج البلاغه*، ترجمه سید علی‌نقی فیض الاسلام، تهران، فقیه.
- عریضی، حمیدرضا؛ فراهانی، حجت‌الله (۱۳۸۸)، *روش‌های کاربردی پژوهش در روان‌شناسی بالینی و مشاوره*، تهران، دانژه.
- کریمی، یوسف (۱۳۸۷)، *نگرش و تغییر نگرش*، تهران، ویرایش.
- گل‌محمدی، احمد (۱۳۸۱)، *جهانی شدن، فرهنگ، هویت*، تهران، نی.
- گله‌دار، مزین و ساکی، ماندانا، «تأثیر قرآن بر کاهش اضطراب پیش از آزمون دانشجویان» (۱۳۸۰) در: *چکیده مقالات اولین همایش بین‌المللی نقش دین در بهداشت روان*، ش ۱(۱۹).
- مازندرانی، محمد صالح (۱۴۲۱ق)، *شرح اصول کافی*، تحقیق ابوالحسن شعرانی، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۳)، *بحارالانوار*، ج ۲، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

- Ting Toomey, S et al. (2000), Ethnic/cultural identity salience and convict styles in four US ethnic groups. *International Journal of Intercultural Relations*. 24, p. 47- 81.
- Turner, J. C., *Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior*. In E.J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes: Theory and research*. vol. 2, pp. 77-121. Greenwich, CT: JAI Press, 1985.
- Turner, J.C., 'Henri Tajfel: An Introduction', in W.P. Robinson (ed.), *Social Groups and Identities. Developing the Legacy of Henri Tajfel, International Series in Social Psychology*, Butterworth, Heinemann, Oxford, 1996, p. 1- 23.

مختاری، عباس و همکاران، «رابطه جهت‌گیری مذهبی با میزان تنیدگی» (۱۳۸۰)، *روان‌شناسی*، ش ۵ (۱۷)، ص ۵۶- ۷۷.

نگارش، حمید (۱۳۸۰)، *هویت دینی و انتطاع فرهنگی*، قم، نمایندگی ولی فقیه در سپاه.

- Abu-Rayya, H.M & Abu-Rayya, M.H, (2009), Acculturation, religious identity, and psychological well-being among Palestinians in Israel, *International Journal of Intercultural Relations*, 33, p. 325- 331.
- Allport, G.W. , *The individual and his religion*. New York: Mac Millan. Atkins, 1950.
- Allport, G.W., & Ross, J.M., (1967), "Personal religious orientation and prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology*, p. 432- 443.
- Cheek, J. M., Identity orientations and self-interpretation. In D. M. Buss & N. Cantor (Eds.), *Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions* (pp. 275-285). New York: Springer-Verlag, 1989.
- Cheek, J. M., et al, *Relational identity orientation: A fourth scale for the AIQ. Paper presented at the meeting of the Society for Personality and Social Psychology*, Savannah, GA, 2002.
- Cheek, J. M., et al., *Identity Orientation: Personal, Social, Collective Aspects of Identity*. Paper presented at the meeting of the American Association, Los Angeles, 1994.
- Cheek, J. M., et al., *The Aspects of Identity Questionnaire (III). Unpublished manuscript*, Wellesley College, 1985.
- Del prado, A.M., et al, (2007), Testing Trait, Individu l-Self-Primacy, and Cultural Psychology Perspectives. *J Res Pers.*; 41(6), p. 1119- 1160.
- DeVos, G. A., *Ethnic pluralism: conflicts and accommodation*. In L. Romanucci-Ross and G. A. DeVos (Eds.), *Ethnic Identity: Creation, Conflict, and Accommodation* : 15-41. Walnut Creek, CA: Altimira Press, 1995.
- Erikson, E. H. *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton, 1968 .
- Hogan, R. & Cheek, J. M., (1983), Identity, authenticity, and maturity. In T. R. Sarbin & K. E. Scheibe (Eds.), *Studies in Social Identity*. New York: Praeger, *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, p. 339- 357.
- Lavric, M, Flere. S., (2011), Intrinsic religious orientation and religious rewards: An empirical evaluation of two approaches to religious motivation. *Rationality and Society*. 23(2), p. 217- 233.
- Marcia, J. E., (1966), Development and validation of ego identity statuses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, p. 551- 558.
- Marcia, J.E., *Identity in adolescence, In: handbook of adolescent psychology*, Adelson J. (Eds.), New York, Wiley, 1980.
- Markus, H., and S. Kitayama., *Culture and the self* (1991), Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*. 98 (2), p. 224- 253.
- Ogbu. J.U., *Collective Identity and the Burden Of "Acting White" in Black History, Community, and Education. The Urban Review*, 36(1), 2004.
- Reis, H. T., & Patrick, B. C., *Attachment and intimacy: Component processes*, In E. T. Higgins & A. W. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (pp. 523-563). New York: Guilford Press, 1996.
- Sampson, E. E., (1978), Personality and the location of identity. *Journal of Personality*, 46, p. 552- 568.
- Sluss. D.M & Ashforth. B.E., (2007), Relational identity and identification defining ourselves through work relationship, *Academy of Management Review*, 32(1), p. 9- 32.
- Tajfel, H., *Social Identity and Inter group Relations*. in: Worchel, S., Morales, J. F., Paez, D. and Deschamps, J. C. (Eds.). *Social Identity International Perspectives*. London: Sage, 1998.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. *The social identity theory of intergroup behaviour*. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago, IL: Nelson-Hall: 7-24, 1986.
- Tanti, Ch; Stukas, A.A.; (2010) Halloran, M.J & Foddy, M., *Social identity change: Shifts in social identity during adolescence. Journal of Adolescence*.
- Tiliopoulos N et al., (1967), "The means and ends of religiosity: A fresh look at Gordon Allport's religious orientation dimensions", *Personality and Individual Differences*, 42 (8), p. 1609- 1620.

